

Оспанова А.А.
**Мұсылман өркениетінің
Еуропаға таралуы**

Крест жорықтары қалалардың шаруашылық байланыстарын кеңейтіне ықпал етті. Техникада алғаш өндіріс мануфактурасы пайда болып, ерте капитализм қалыптасты. Коммунаның саяси құрылысы қолөнердің дамуына күшті әсер етіп, капиталистік қанау мен жалдамалы жұмысшыларды талап етті. Басқа еуропалық елдерге қарағанда қалалар корольден тыс билік жүргізіп, коммуна құрған. Италияда қоғамның әлеуметтік тобы қалыптасты. Герцогтықты иеленуші шендері бар епископтар, испан шенеуніктері, жоғары тұрған феодалдық иерархия, испан вице-королі мен герцогтары, понтифик папа басқарған курия, халықаралық діни және дипломатиялық арбитр рөлін атқарды. Көпестер мен банкирлер отбасылары дворяндық атақ алып Сицилия, Неаполь, Милан корольдіктері феодалдық аристократияны құрады. Флоренцияда буржуазия бөлігі жер иеленушілер және өсімқорлық кіріс көзімен айналысып, буржуазия патрициандық ақсүйекке айналды

Түйін сөздер: соғыс, өркениет, империя, христиан, феодал.

Ospanova A.A.
**Distribution of moslem
civilization is in Europe**

Crusades influenced the expansion of economic relations of the cities. In the technics for the first time production manufactory appeared and early capitalism was created. The political structure of the commune strongly influenced the development of craft, and it demanded capitalist exploitation and wage workers. Unlike other European countries the city governed independently of the king and formed the commune. In Italy the social group of society was created. The bishops having a title of a duke, Spanish officials, higher feudal hierarchy, Spanish viceroy and dukes, curia governed by the pontiff Pope played the role of an international religious and diplomatic arbitrator. Merchants and families of bankers received a noble rank, the kingdoms of Sicily, Naples, Milan created the feudal aristocracy. In Florence a part of the bourgeoisie was engaged in land ownership and usurious source of income, the bourgeoisie turned into the patrician aristocrat.

Key words: war, civilization, empire, Christians, feudal lord.

Оспанова А.А.
**Распространение
мусульманской цивилизации
в Европе**

Крестовые походы повлияли на расширение хозяйственных связей городов. В технике впервые появилась производственная мануфактура и был сформирован ранний капитализм. Политическая структура коммуны сильно повлияла на развитие ремесла, и это потребовало капиталистической эксплуатации и наемных рабочих. В отличие от других европейских стран, города правили независимо от короля и построили коммуны. В Италии была сформирована социальная группа общества. Епископы, имеющие титул герцогства, испанские чиновники, вышестоящая феодальная иерархия, испанский вице-король и герцоги, курия под правлением понтифика папой играли роль международного религиозного и дипломатического арбитра. Купцы и семьи банкиров получили дворянское звание, королевства Сицилии, Неаполи, Милана создали феодальную аристократию. Во Флоренции часть буржуазии занималась землевладением и ростовщическим источником дохода, буржуазия превратилась в патрицианского аристократа.

Ключевые слова: война, цивилизация, империя, христиан, феодал.

МҰСЫЛМАН ӨРКЕНИЕТІНІҢ ЕУРОПАҒА ТАРАЛУЫ

Кіріспе

Соғыс – адам психикасының туындысы болғандықтан, оның бағыты мен мұратын өзіне тән генетикасы һәм өскен ортасы арқылы қалыптастырып, жетілдіріп отырады. Адам психикасы жалпы адамзаттың саяси, қоғамдық, шығармашылық, тұрмыстық, тағы басқа бағыттардағы дүниетанымын айқындап береді. Соғыстың салдарынан ең үлкен өзгеріске ұшырайтын да адам психикасы. Соғыс майданында адамның атқан оғының нысанасы да адам баласы болғандықтан, соғыс құбылысын жүйелі һәм ғылыми тұрғыдан зерттеп, ұғынған жөн.

Соғысқа тарих терезесінен қарағанда, оның адам ұрпағын орны толмас қасіретке ұрындырып, көптеген өркениетті елдердің тарих бетінен біржолата жойылып кетуіне, көптеген ұлт-ұлыстардың жаугершіл елге жұтылып, ассимиляцияға ұшырауына, талай ұлы империялардың күйреп құлдырауына себеп болғанын көруге болады. Соғыс салдарынан жас өркениеттердің, басқа мемлекеттердің, сондай-ақ жаңа билік әулеттерінің пайда болуына жол ашқанын да байқаймыз. Екінші жағынан, майданда өліммен жекпе-жек келген адам баласының ерлік рухы, адамдық қасиеті, төзімділігі, шығармашылық қабілеті, кешірімділік, даналық пен көсемдік сипаттары да көрініс тауып жатады. Соғыстан кейін осындай нәтижелердің көрінуіне тарихта болып өткен шайқастардан кейін өркендеген мемлекеттің өрлеуі айғақ бола алады. Бұның бәрі соғыс құбылысын таразылауды қиындатып жібереді. Адам болмысы құбылмалы да күрделі болғандықтан, адамның жаратылыс психологиясынан бастау алып отырған соғыс құбылысы да соншалықты күрделі болып келеді. Сол үшін соғыс психологиялық, қоғамдық аса күрделі тақырып екендігін көрсетеді. Майданның алдыңғы шебінде болған соғыс жауынгері шайқастың ең қорқынышты аяусыз зұлымдығымен бетпе-бет келіп, небір адам жаны мен жүйкесінің қиналысына куә болғандықтан олардың зердесінде соғыстан туындаған, құбыжық бейне ешқашан өшпейді. Сондықтан соғыс адамзат үшін қасірет екенін оны көзбен көрген адамдар жақсы біледі.

Ортағасырлық Еуропадағы мұсылман өркениеті

Тарихта жауласқан елдер арасында болған соғыстарда бірлігі мен ынтымағынан айырылған ел жеңіліске ұшырап, біржолата жойылып кетіп отырған. Ұлы Рим империяларының жойылып кетуіне негізгі себептерінің бірі болған Ғұндардың Батыс Рим империясына жорықтарын айтуға болады. Аттиланың 533 жылдан бастап 451 жылдар аралығында Батыс елдеріне жасаған жорықтарының нәтижесінде Батыс Рим империясы әбден әлсіреп, өздеріне ұзақ жылдар шапқыншылық жорықтар жасап келе жатқан солтүстік көршілері – Гот, Франк, Гол, Изугот, Герман, Вандал, Саксон тайпаларының жорықтарынан әбден қажырап, 476 жылы біржола күйрейді. Оның күлге айналған орнына ондаған жаңа мемлекеттер бой көтерді. 395 жылы ұлы Рим империясынан бөлініп, тәуелсіз ел болған Шығыс Рим империясының астанасы Константинополь, бүгінгі Ыстамбұл шаһары – Осман әулетінен шыққан Сұлтан Мұхаммед Фатихтың (Жеңімпаз) қалың қолымен жауланып, дәуір сахнасымен қоштасты. Оның орнына енді айбындырақ, айбарлырақ Осман халифаты деген түрік текті мемлекет келеді.

Соғыс адамның ішкі табиғатынан туған құбылыс болғандықтан, адамзат тарихының ажырамас бір бөлігіндей бірі оны қаласа, тағы бірі оны қаламаса да адамзатпен бірге өмір сүріп келе жатыр. Сондықтан соғысты терең біліп, тану үшін адам болмыс-бітімін терең зерделеп, зерттеу керек болатыны ақиқат.

Ислам тарихы басталғанда соғыс бұрынғыша адам баласымен жол серік болып, ілесіп жүре берді. Бірақ бұл ретте соғыс басқаша ұғыммен, соғысты саналы түрде тоқтатуға соғысып келе жатқандай болып көрінді. Бұл мақсатты түсіну үшін адамзат тарихында мыңдаған жыл бойы жиналып қалған кертарпа наным-сенімдер мен отарлық пиғылдан арылу керек-ақ. Бұл бүкіл адамзаттың оның ішінде жетекші тұлғалар мен топтардың міндеті болып табылады. Ислам дінінің хабаршысы, Алла тағаланың соңғы елшісі әзірет Мұхаммед (с.ғ.с) Мұстафа тарапынан соғыс жаңаша үстеменен қоғамдық топтар мен елдердің екеуара келіспеушілігіндегі түйінді шешетін және игі мұраттарды көздейтін соңғы құрал ретінде қабылданып, бекітілді. Өйткені, Жаратқанның адамзатқа тарту еткен соңғы діні – Ислам сөзі «бейбітшілік» деген мағынаны білдіреді. Сондықтан ол адамзат қоғамында пайда

болған қайшылықтарды бейбіт жолмен шешудің абзал екендігін меңзейді. Ислам діні Алла үшін, Отан үшін болатын хақ жолындағы қанды майдан соғысын «Кіші жиһад» деп таныды. Ал, нағыз ұлылық пен ерлік адам өзінің айуандық нәпсісімен күресу екенін көрсетіп, бұл майданның соғысын «Ұлы жиһад» деп атады. Өйткені, соғыстың қайнар көзі – адам болмысындағы тойымсыздық, менменшілдік, қызғаныш, дүниеқорлық пен шенқұмарлық болып табылады. Бұл факторлар өз кезегінде қоғамның ішіндегі қайшылықтарды арттыра түседі. Қайшылықтары шиеленіскен кез келген толыққан қоғам соғысқа бейім келетіні баршаға түсінікті. Осы кезде соғыс психологиялық құбылыстан асып идеологиялық көзқарас кейпіндегі қоғамдық құбылысқа айналады. Сондықтан ұлы державалық елдер өздерінің отарлау саясатынан, шағын, аз, әлсіз ұлттарды боданда ұстап отыру пиғылынан бас тартпайынша соғыс өрті ешқашан өше қоймайды, қайта үнемі өршіп үрей туғызып отырады.

Еуропаға жол салған екінші аймақ Сицилия, ол біраз уақыт Ислам Халифаты құрамына кірді. Италиядағы ең көне Салерно университетіне медресе тікелей үлгі болды. Ал, Болонье, Париж, Монпелье және Оксфорд университеттері, кейін XII ғасырда ірге көтерді.

Мұсылмандық өркениеттің Еуропаға есік ашуының үшінші жолы Крест жорықтары (1096-1291 жж.) еді. Екі жаққа да қанша зардап пен тауқымет әкелгенімен, оның христиандық дамуға жанама ықпалы болды. Кресшілер мұсылман өркениетімен бетпе-бет келгенде, олардың көздері ашылды, көп нәрсені үйренді, саналары өсті, көкейге түйді, бірден сабақ ала қоймаса да, оның кейінгі әсері күшті болды. Крест жорықтары туралы сөз болғанда оның екі өркениеттегі Құдай үшін соғысу мен Алла үшін не Христос үшін адам өлтіру түсінігін өзгерткені туралы айта кету керек.

Осының барлығы шамамен X ғасырға дейін созылды. Бұл Кіші Азия, Таяу Шығыс және кейбір мұсылман әлеміне түрік-селжүктердің басып кіруімен және арабтарды жаулай отырып ислам дінін қабылдауынан басталады. Селжүктер жаңадан дінге кіргендер сияқты ислам дінінің қайсар қорғаушылары болып, нәтижесінде жихат түсінігі олар үшін соғысқа айналып, соғыс барлық ислам дініне сенбеушілерді жойып, оларды бағындыруға бағытталды.

Нәтижесінде, христиандар үшін Қасиетті жерге қажылыққа бару қиындық тұғызды. Себебі, ұрлық пен өлтіру әрекеттері көбейді. Крес-

шілер Қасиетті жерді жаулап алғаннан кейін мұсылман әлеміндегі антихристиандық көңіл күш жинай бастады. Ақыр соңында, Салладин христиандардан Палестинаны тартып алып, бұл жерлерді жаулап алу бұрынғы араб территориялары емес, сенімсіздерге қарсы жихат соғысы деп түсіндірді. Тіпті селжүктердің өзі франктерге христиан әлемін жек көре отырып, оларға жихат соғысын Салладин сияқты жарияламаған. Яғни өз жерлерін қорғау қасиетті соғысқа айналып кеткен.

Қасиетті соғыс түсінігі бірінші крест жорықтары кезінде болған және ол жақсы іс деп бағаланған, яғни адамның күнәдан арылуына жақындау. Палестинаға кресшілердің жорығы крест жорықтары барлық Еуропаға таралуына әкеп соқты. Сонымен қатар, үш күшті руханирыцарлық орден пайда болғанын айтып кеттік: Қасиетті Иоанн (госпитальер), Храм (тамплиер) және Тевтондық. Бұл ордендер көптеген ғасырлар бойы Құдай жолындағы соғыс нышандары ретінде қалды. Крест жорықтары Испаниядағы реконкистаны күшейтті. Крест қозғалыстары Еуропаның басқа да бөліктерінде жүрді. Тевтондықтар қылыш ұстаушылар Орденімен бірігіп толығымен прусстарды жойып жіберді және көп уақыт бойы Литва және Русьпен соғыс жүргізді. Төртінші крест жорығын да қасиетті соғыс деп атады. Ал бұл жорық мұсылмандарға емес, византия-христиандарына қарсы бағытталған еді. 1204 жылы Константинопольді басып алды. Сонымен қатар, осы жорық Құдай жолындағы ең ұлы жорық деп танылды.

XI ғасырдың аяғында күшейе түскен феодалдық езгіден құтылуды іздеген шаруалардың едәуір тобы да, Шығыспен өз саудасын ұлғайту үшін Шығыс Жерорта теңіз жағалауындағы тіректі пункттерді иемденуге ұмтылған Оңтүстік Еуропаның көптеген қалалары да крест жорықтарынан мүдделі болды.

Папа кезекті крест жорығын ұйымдастыру үшін жаңа салық енгізіп жатты. Бірақ ол салықты жинау үлкен күшке түсті. Халық салық жинаушылардың көзіне қайыршыларға садақа беріп, «Исadan да күшті Мұхаммедтің әруағы үшін ал» деп папа үстемдігі мен кресшілерді мазақтай бастады (Заборов, 1977: 136).

Крест жорықтары Батыс Еуропа елдері тарапынан жүргізілген әділетсіз, басқыншылық соғыстар болды. Бұл соғыстар дүниежүзілік өркениеттің дамуына едәуір кедергілер келтірді. Жорықтар Еуропа елдерінің ғана емес, Шығыстағы мұсылман елдерінің де шаруашы-

лығына, мәдениетіне орны толмас зиян әкелді. Көптеген өнер туындылары қирады, кітаптар мен құнды деректер жойылып кетті.

Сайып келгенде крест жорықтары өзінің тікелей мақсаттарына жетпегені былай тұрсын, сондай-ақ жүздеген мың кресшілердің апат болуына әкеп соқты және Еуропа мемлекеттерінің орасан көп қаражатты текке шығарумен қосарланды. Дегенмен, бұл жорықтардың Батыс Еуропа елдері үшін біраз пайдалы жақтары да болды. Біріншіден, Жерорта теңізіндегі сауданың қыза түсуіне ықпал етті. Бұл саудада Солтүстік Италия қалалары үстемдікке ие болды. Екіншіден, Батыс Еуропа халықтары Шығыстан жоғары дәрежеде дамыған мәдениеттің үлгісін игерді. Кресшілер мұсылман халықтардан тамақ ішер алдында қолдарын жууды, ауық-ауық ыстық моншаға түсіп, іш киімдерін, төсек орындарын ауыстырып тұруды, әдемі киінуді, ас ішкенде шанышқыны пайдалануды үйренді. Үшіншіден, еуропалықтар Шығыстан жаңа егіс дақылдарын көріп, Еуропада күріш, лимон, өрік, қауын-қарбыз өсіре бастады. Еуропалықтар Шығыс халықтарынан жібек мата токуды, металды сапалы өңдеуді үйренді.

Кресшілер Батыста тек күміс ақша ұстады, Шығыста айналыста болған безанттармен танысты (*bisantios*: византия монетасы). Олардың қолына бірінші түскен 15 суға тең «*hyperperge*» түсті. Сарацин безантын немесе фатимид динарын да осылай атаған, соған ұқсатып кресшілер өздерінің Тира атты монета сарайында және Акрада монета үйін де соққан (1124 ж. шамасы – 1127 жж.). 1131 ж. актілердің бірінде «*bysantios perperos*» и «*bysantios sarracenos*» арасындағы айырмашылықты көрсеткен (*Regesta chartarum Italiae*, 1940: 65). Бір сарацин безанты 9 деньеге тең «*melgoriens*», оны 12 алтын франкке тең деп санауға болады (*Blancard*, 1880: 16).

Крест жорықтарының ең маңызды салдарының бірі, Шығыс Жерорта теңізіндегі саудада Византия мен арабтардың позицияларын әлсірету және осы саудада Еуропа көпестерінің (әсіресе Венеция мен Генуяның көпестерінің) ролін күшейту болды. Бұл Батыс Шығыстың арасындағы сауданың жандануына едәуір әсер етті. Сондай-ақ сол кездегі неғұрлым жоғары Шығыс техникасы мен мәдениетінің Еуропа елдеріне жемісті ықпалы болды. Алайда, XII-XIII ғасырлардағы Батыс пен Шығыстың арасындағы сауда, саяси және мәдени байланыстарды күшейту үшін крест жорықтарының маңызын асыра бағаламау керек. Өйткені бұл байланыстарды орнатуда

халықтар арасындағы қатынастардың басқа бейбіт формалары одан аз рөл атқарған жоқ.

Крест жорықтары Еуропадағы ғылымның дамуына да ықпал жасады. Орта ғасырдағы қасиетті соғыс деген қозғалыстар адамзат ойына да әсер етті. Батыстан Шығысқа өткен халықтар табиғаты, болмысы жағынан мүлдем жаңа әлемге тап болды. Крест жорықтары саяхат сияқты болып, олар көп тәжірибе, білім, естелік жинақтады.

Еуропаға араб цифры енді. Крест жорықтары тұсында еуропа медицинасының жетістігі аз болды. Ол Шығыстан көптеген дәрілер алды, атап айтқанда, египеттік кассия немесе александриялық жапырақ, териак т.б.

Шығыс астрономияның орталығы болды. Фридрих II мен Каир сұлтаны бір-біріне геометриялық есептер берген.

Таным ғылым саласымен шектеліп қалмайды. Қоғамдық сананың әр саласына білімнің арнайы формалары сай келеді. Кең түрде айтқанда адамда шындықты игеруінің түрлі әдістері болады. Олар түсініктеме, таңба және көркемдік бейне неізінде айқындалады. Мысалы, ғылыми танымның ерекшелігі шындықтың заңдылықтарын бейнелеуге бағытталған объективті, шынайы білімді алу үрдісі. Ғылыми білім үрдістер мен құбылыстарды сипаттаумен, түсіндірумен және болжаумен байланысты. Егер бұл мәселеге тарихи тұрғыдан келсек, онда әңгіме танымда, практикалық білімде, мифологияда, дінде т.б.

Шығыс қоғамы өткенді мифтендіру және дәстүрді фетишилендіру есебімен өмір сүрді. Өркениеттің шығыстық типі, немесе мерзімдік даму Азия, Африка, Америка елдерінде айтарлықтай кең тараған. Классикалық шығыстан айтарлықтай айырмашылығы болса да, мұсылман әлемі өркениеттің осы типінің шеңберінде қалып қояды.

«Өркениет» ұғымын түсіндіруге көптеген талпыныстар болды. Біреулер оны «бас сүйектер мен құрақтарды ретсіз жинау» десе, енді біреулер ешқандай жүйесіз көруге қойылған материалдық мәдениетті мұражайда сақтаған сияқты дүние деп түсіндірді (Человек, цивилизация, 1992: 64).

Өркениеттің жалпы теориялық түсінігі кеңістік пен уақытта үлкен тұрақтылыққа ие болған әлеуметтік өмірді ұйымдастырушы форма ретінде көрсетіледі. Ұйымдастырудың бұл формасы

материалдық та, рухани да алғы шарттардан шығатын индивид пен топтардың жалпы әлеуметтік-мәдени байланыстарына негізделеді. А. Тойнбидің «өркениет – бұл тұтас организм, оның барлық бөлімдері бір-бірімен байланысты және үнемі өзара байланыста болады» деген формуласын негізге алғандықтан, қоғам өзара дамыған жүйе ретінде қарастырылатынына келісуге болады (Тойнби, 2001: 34).

Академик Н.И. Конрад Шығыс пен Батыстың мәдениетін салыстырмалы-типологиялық зерттеудің негізгі тәсілдерін бөліп көрсетті:

– қандай да бір тарихи кезеңде бақыланған мәдениет жақтарын салыстыру;

– тарихи қауымдастықтан тыс тіршілік еткен мәдениет құбылыстарын салыстырмалы зерттеу;

– жалпы тарихи заңдылықтардың әсеріне тәуелсіз типологиялық қауымдастықтың ашылуы;

– мәдениеттің байланысы мен олардың өзара әсерін зерттеу (Диалог историков, 1967: 57).

Шығыс халықтары мәдениетінің бастауында олардың көп укладты әлеуметтік құрылысы және ұлтшылдық идеологияның идеялық-теориялық құрылымына тікелей енген түрлі мәдениет тұжырымдамасы бейнесін тапты.

Қорытынды

Крест жорықтары қалалардың шаруашылық байланыстарын кеңейтуге ықпал етті. Техникада алғаш өндіріс мануфактурасы пайда болып, ерте капитализм қалыптасты. Коммунаның саяси құрылысы қолөнердің дамуына күшті әсер етіп, капиталистік қанау мен жалдамалы жұмысшыларды талап етті. Басқа еуропалық елдерге қарағанда қалалар корольден тыс билік жүргізіп, коммуна құрған. Италияда қоғамның әлеуметтік тобы қалыптасты. Герцогтықты иеленуші шендері бар епископтар, испан шенеуніктері, жоғары тұрған феодалдық иерархия, испан вице-королі мен герцогтары, понтифик папа басқарған курия, халықаралық діни және дипломатиялық арбитр рөлін атқарды. Көпестер мен банкирлер отбасылары дворяндық атақ алып Сицилия, Неаполь, Милан корольдіктері феодалдық аристократияны құрады. Флоренцияда буржуазия бөлігі жер иеленушілер және өсімқорлық кіріс көзімен айналысып, буржуазия патрициандық аксүйекке айналды.

Әдебиеттер

- 1 Заборов М.А. (1977) История крестовых походов в документах и материалах. М.: Высш. школа.
- 2 Regesta chartarum Italiae (1940). Documenti del commercio veneziano. ed. Morozzo della Rocca et A. Lombardo. Rome.
- 3 Blancard L. (1880) Le besant d'or sarrazines. Marseille.
- 4 Человек, цивилизация, общество. (1992) Сорокин П.А. /Общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Союмонов: Пер. с англ. С.А. Сидоренко. Москва: Политиздат.
- 5 Тойнби А. Дж. (2001) Постигание истории: Сборник / Пер. с англ. Е. Д. Жаркова. Москва: Рольф.
- 6 Диалог историков: Переписка А.Тойнби и Н. Конрада (1967) Новый мир. №7.

References

- 1 Zaborov M.A. (1977). Istoria krestovovih pokhodov v dokumentax. M.: Vis. Shkola.
- 2 Regesta chartarum Italiae. (1940). Documenti del commercio veneziano., ed. Morozzo della Rocca et A. Lombardo. Rome.
- 3 Blancard L. (1880) Le besant d'or sarrazines. Marseille.
- 4 Shelovek, sivilizasia, obshestvo. (1992) Sorokin P.A. /Obsh. red., sost. I predisl. A. Y. Soymonov: per. s angl. S. A. Siderenko. Moskva: Politizdat.
- 5 Toinvi A. Dj. (2001). Postijenie istorii: Sbornik / per. s angl. E.D. Jarkova. Moskva: Rolf.
- 6 Dialog istorikov: Perepiska A.Toinvi I N.Konrada (1967). Novii mir. N7.